

MAREK ADAMCZEWSKI
Uniwersytet Łódzki

SZTANDAR CECHU MALARZY I LAKIERNIKÓW Z KALISZA. PROJEKT Z 1936 ROKU W DOKUMENTACJI URZĘDU WOJEWÓDZ- KIEGO ŁÓDZKIEGO

WSTĘP

W Archiwum Państwowym w Łodzi podczas kwerend związanych z realizowaniem dwóch projektów (1. pieczęcie urzędowe z obszaru Polski centralnej i 2. źródła do historii Orła Białego, herbu państwa polskiego w latach 1815-2015) uważnej analizie poddane zostały cztery poszyty dokumentacji aktowej wytworzone przez Urząd Wojewódzki Łódzki w latach 1936-1939¹. W przywołanych poszytach zgromadzone zostały projekty różnych odznak² i mundurów, które – po wydaniu dwóch aktów prawnych z końca 1935 r.³ – musiały być pozytywnie zaopiniowane przez władze administracyjne II Rzeczypospolitej. Według przywołanych regulacji z 1935 r. sztandary cechowe należały do „odznak” i jako „odznaki” od końca 1935, r. musiały być opiniowane przez właściwą terytorialnie władzę administracyjną. Poszyty zawierające podobne archiwalia, jak przywołane wyżej z Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego, wytwarzane były także w innych urzędach wojewódzkich II Rzeczypospolitej w latach 1936-1939. Dobrze zachowana teczką z projektami odznak i mundurów przechowywana jest np. w Archiwum Państwowym w Poznaniu⁴.

¹ Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Urząd Wojewódzki Łódzki (UWL), Wydział Społeczno-Polityczny, Sprawy odznak i mundurów (rok: 1936), sygn. 104; Sprawy odznak i mundurów (rok: 1937), sygn. 120; Sprawy odznak i mundurów (rok: 1938), sygn. 129; Sprawy odznak i mundurów (rok: 1939), sygn. 90.

² Współczesna polszczyzna (*Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1988, s. 485, 575) rozróżnia dwa podobnie brzmiące słowa – „odznaka” i „oznaka”. Definicja słownikowa słowa „odznaka” zwraca uwagę na dwa znaczenia: 1. znak wyróżniający nagrodzonego, przyznany za wieloletnią pracę lub osiągnięcia zawodowe, sportowe i inne (stąd: odznaka „za osiągnięcia”, „za wierną służbę”, „za zasługi”) i 2. znak, znaczek przynależności organizacyjnej, zawodowej („odznaka harcerska”, „odznaka klubowa”). Definicja słownikowa słowa „oznaka” zwraca natomiast uwagę (w drugim znaczeniu słowa) na symbolizowanie czegoś np. godności czy władzy. W tym znaczeniu w *Słowniku*... przytoczono frazę: „oznaka wojskowa”.

³ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 2 X 1935 r. o odznakach i mundurach, (DU, 1935, nr 72, poz. 455, s. 1237-1238); Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 15 XI 1935 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Spraw Wojskowych oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o wykonaniu dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 2 X 1935 r. o odznakach i mundurach, (DU, 1935, nr 86, poz. 534, s. 1402-1403).

⁴ Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP), Urząd Wojewódzki Poznań, Wydział Społeczno-Polityczny, Wzory sztandarów, mundurów i odznak polskich bractw strzeleckich i innych stowarzyszeń z terenu Wielkopolski (1935/1936-1939), sygn. 5792.

O obowiązku opiniowania sztandarów organizacji i zrzeszeń (w tym sztandarów cechów rzemieślniczych) po 1935 r. nie wspomina najnowsze opracowanie z zakresu weksylologii polskiej⁵.

Zawartość przywołanej dokumentacji pozwala na rozpoznanie epizodów z dziejów różnych znaków wykorzystywanych przez stowarzyszenia, bractwa i organizacje społeczno-polityczne w ostatnich latach II Rzeczypospolitej. Z jednej strony poznajemy projekty nieznanych dziś znaków, często niezrealizowanych, istniejących tylko w projektach lub zrealizowanych, ale – z uwagi na upływ czasu lub zdarzenia wojenne – bezpowrotnie utraconych w formie oryginalnych artefaktów. Niekiedy dzięki rozbudowanym „uzasadnieniom merytorycznym”, przygotowanym przez twórców znaków, otrzymujemy pogłębione, odautorskie opisy motywów przyjęcia rekomendowanych rozwiązań symbolicznych i stylistycznych (realizacja plastyczna znaku). Z drugiej strony możemy obserwować postępowanie odpowiednich władz administracyjnych, które na przykład z politycznie motywowanych powodów mogły negatywnie zaopiniować projekty znaków przedłożone do urzędowego zatwierdzenia⁶. Regulacja prawna odmowę wydania pozwolenia „na odznakę” pozwalała tłumaczyć względami: *...bezpieczeństwa, spokoju lub porządku publicznego...*⁷

ORŁY BIAŁE I HERB KALISZA W II RZECZYPOSPOLITEJ

Obecnie prowadzone prace nad treścią projektów odznak, które przedłożone zostały do administracyjnego rozpatrzenia i zatwierdzenia przez odpowiednią władzę II Rzeczypospolitej, koncentrują się na zagadnieniu wykorzystania Orła Białego, herbu państwa polskiego do tworzenia symboli różnych stowarzyszeń i organizacji. W ramach realizacji tych zagadnień uwagę zwrócić musiał projekt sztandaru, który w 1936 r. przygotowali członkowie Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza⁸. Godło państwa polskiego – orzeł biały w koronie – zostało na potrzeby przywołanego znaku artystycznie przetworzone.

⁵ J. Ptak, *Weksylologia polska*, Warszawa-Ballerive-sur-Allier 2016.

⁶ W kwietniu 1939 r. z Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego wysłane zostało zapytanie o zakaz, który Urząd Wojewódzki Łódzki wydał w sprawie noszenia przez obywateli polskich narodowości niemieckiej mundurów partyjnych. Radca K. Zajączkowski z Łucka prosił kolegów z Łodzi, aby ci przesłali informacje na temat podstawy prawnej, która pozwoliła urzędnikom z Łodzi, wspartych autorytetem pracowników Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, wydać zakaz używania munduru partyjnego wzorowanego na strojach aktywistów NSDAP. Sprawa odznak wzorowanych na znakach hitlerowskich analizowana była w Łodzi i w Warszawie (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych) w 1937 r. Z sierpnia 1937 r. pochodzi decyzja Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w sprawie symboli Polskiej Partii Narodowo-Socjalistycznej w Łodzi. Kluczowe zdanie decyzji brzmi: *...odmawiam Polskiej Partii Narodowo-Socjalistycznej... udzielenia pozwolenia na ustanowienie i używanie odznaki organizacyjnej w kształcie swastyki koloru biało-czerwonego...* – APŁ, UWŁ, sygn. 120, k. 96. W przywołanej decyzji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w sprawie swastyki biało-czerwonej znajduje się informacja na temat podstawy prawnej podjęcia decyzji. Czytamy, że *...decyzja, jako pozostawiona całkowicie swobodnej ocenie władzy, nie wymaga uzasadnienia...* – APŁ, UWŁ, sygn. 120, k. 96. Negatywna opinia wydana została również w sprawie znaków Polskiej Partii Narodowo-Socjalistycznej w Aleksandrowie (październik 1937 r.) – APŁ, UWŁ, sygn. 120, k. 116.

⁷ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 2 października 1935 r. o odznakach i mundurach..., art. 4.

⁸ APŁ, UWŁ, sygn. 104, k. 44-45.

Stylizacja w duchu (zapewne) kubistycznym⁹ doprowadziła do powstania znaku niezwyklego, o którym – podczas rozważań nad formą „obywatelskiego” godła państwowego w latach międzywojennych – warto przynajmniej wspomnieć.

*Wzór orla białego ze sztandaru Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza
Źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi*

Otwarte pozostaje pytanie o przyczyny i motywy, którymi kierował się projektujący orla białego dla sztandaru kaliskich malarzy i lakierników. W chwili projektowania sztandaru – w 1936 r. – obowiązywał wzór polskiego orla państwowego z rozporządzenia Prezydenta RP z 13 XII 1927 r. i – jak pokazują to zestawienia liczbowe – orzeł z grudniowego rozporządzenia Prezydenta RP, niekiedy nieudolnie kreślony, najczęściej umieszczany był na nowych sztandarach. Za powód tak radykalnego przetworzenia znaku państwa polskiego dla tu omawianego sztandaru można uznać tak charakterystyczne dla artystów II Rzeczypospolitej poszukiwanie właściwej formy dla realizacji plastycznej godła państwowego, choć należy pamiętać, że aktywność ta w dużym stopniu wygaszona została w grudniu 1927 r. W promowaniu orłów w „eksperymentalnych” odmianach znaczącą rolę odgrywała Mennica Państwowa. Orzeł Biały II Rzeczypospolitej na polskich monetach do 1927 r. przedstawiany był w formach, które wyróżniła Mennica Państwowa w ramach różnych postępowań konkursowych, organizowanych

⁹ Kubizm – kierunek w malarstwie w 1. połowie XX w. – *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 1996, s. 218-220.

w związku z emisją kolejnych monet groszowych i złotych¹⁰. Uczestniczyli w nich wybitni plastycy polscy. Oprócz zamówień „na orła” płynących z Mennicy Państwowej artyści przygotowywali projekty, które – choć niezaakceptowane przez władze „miarodajne” do urzędowo-administracyjnego stosowania – docierały do plastyków poprzez fachowe publikacje¹¹.

Twórca projektu sztandaru kaliskiego Cechu Malarzy i Lakierników z 1936 r. podjął także próbę głębokiego przetworzenia stylistycznego (w konwencji kubistycznej) godła miejskiego Kalisza. Dla sztandaru zgromadzenia malarzy i lakierników projektujący stworzył znak miejski Kalisza spójny stylistycznie z Orłem Białym ze strony prawej sztandaru. Oba znaki – polskiego orła i znak Kalisza – cechuje zgeometryzowana forma poszczególnych elementów. Punktem odniesienia dla projektującego cechową odmianę znaku miejskiego Kalisza był oficjalny herb miasta. Nie można wykluczyć, że pomysł na treść lewej strony sztandaru cechowego – „pieczęć” cechowa z godłem miejskim – był naturalnym rozwinięciem symboliki cechowej malarzy i lakierników. Herb Kalisza w tradycyjnej formie umieszczony został na polu pieczęci kaliskiego Cechu Malarzy i Lakierników z 1. połowy XX w. Pieczęć ta wykorzystywana była w czasie tworzenia projektu sztandaru¹². Pieczęci cechu malarzy i lakierników – zapewne z powodu późniejszego powstania zgromadzenia (1850 r.) – nie wymienił Marian Haisig, analizując sfragistykę Kalisza, w tym pieczęcie cechowe z 1. połowy 19 w.¹³

W przypadku projektów sztandarów innych cechów kaliskich, które wzmiankowane są w dokumentacji Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego, nie można dostrzec tak głębokiej ingerencji projektujących w formę wykorzystywanych znaków¹⁴. Herb miejski Kalisza lub Orzeł Biały w przypadku kaliskich instytucji i stowarzyszeń otrzymywał zazwyczaj tradycyjną stylizację. Dla ilustracji rozważań przywołać można orły ze sztandarów Sekcji Stolarzy¹⁵ i Sekcji Zdunów¹⁶ oraz herb Kalisza ze sztandaru Zjednoczenia Pracowników Rzemieślniczych Rzeczypospolitej Polskiej, Oddział w Kaliszu¹⁷.

¹⁰ M. Adamczewski, *Orzeł Biały, ale jaki? Poszukiwanie formy polskiego orła państwowego w okresie międzywojennym* (w druku).

¹¹ *Grafcicy o Orle Białym*, „Grafika Polska” 1927, z. 3.

¹² Pieczęć kaliskiego Cechu Malarzy i Lakierników z godłem Kalisza odcisnięta została pod wnioskiem o zaopiniowanie projektu sztandaru z września 1936 r. Jej pole wypełnia godło miejskie Kalisza w wersji przyjętej przez magistrat w 1925 r. Świadczą o tym zamknięte wrota bramy miejskiej. Poniżej zamkniętej bramy miejskiej na pieczęci cechowej jest data: 1264. Wskazuje ona rok, w którym Kalisz „otrzymał magdeburgię” – APŁ, UWŁ, sygn. 104, k. 43; K. Stefański, *Herb i pieczęcie m. Kalisza*, Kalisz 1927, s. 28, 35-36.

¹³ M. Haisig, *Sfragistyka Kalisza*, [w:] *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 1, Poznań 1960, s. 230-236.

¹⁴ W dokumentacji UWŁ są projekty sztandarów następujących cechów kaliskich, na których wystąpiły orły państwa polskiego: Zjednoczenie Pracowników Rzemieślniczych RP, Oddział w Kaliszu, Sekcja Zdunów (1936 r.); Zjednoczenie Pracowników Rzemieślniczych RP, Oddział w Kaliszu, Sekcja Piekarzy (1936 r.); Zjednoczenie Pracowników Rzemieślniczych RP, Oddział w Kaliszu, Sekcja Stolarzy (1936 r.); Zjednoczenie Pracowników Rzemieślniczych RP, Oddział w Kaliszu (1937 r.); Zjednoczenia Pracowników Rzemieślniczych RP, Oddział w Kaliszu, Sekcja Ślusarzy i Szoferów (1937 r.) W dokumentacji UWŁ są projekty następujących organizacji społeczno-politycznych kaliskich, na których wystąpiły orły państwa polskiego: Narodowa Organizacja Kobiet w Kaliszu (1937-1938 r.); Sekcja Kół Gospodyń Ziemiianek Powiatu Kaliskiego (1937 r.).

¹⁵ APŁ, UWŁ, sygn. 104, k. 19.

¹⁶ APŁ, UWŁ, sygn. 104, k. 94.

¹⁷ APŁ, UWŁ, sygn. 120, k. 210.

Orzeł Biały i herb miejski Kalisza ze sztandaru malarzy i lakierników – z uwagi na głęboką ingerencję projektującego w ich formę – prowokują pytania o zakres zmian, które – odmieniając symbol o wzorze ukształtowanym przez wieki tradycji w znak np. przedstawiony w konwencji właściwej dla jednej szkoły artystycznej – mogły być akceptowane w heraldyce odpowiednio państwowej i miejskiej. W celach porównawczych przywołać można Orła Białego z projektu sztandaru Klubu Sportowego „Widzewska Manufaktura” (WI-MA)¹⁸. W jego dziwnych kształtach dostrzec można orła z monet groszowych emisji z 1924, którego na awers monety zaprojektował Wojciech Jastrzębowski¹⁹. Nawiązanie do Orła Białego o cechach kazimierzowskich, typowego dla początkowego okresu kształtowania się państwowości polskiej w latach Wielkiej Wojny, jest natomiast czytelne w godle na stronie prawej sztandaru Narodowej Organizacji Kobiet w Kaliszu²⁰.

REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE URZĘDOWEGO ZATWIERDZANIA ODZNAK I MUNDURÓW

Najistotniejsze postanowienie dekretu Prezydenta RP z 2 października 1935 r. o odznakach i mundurach zawarte zostało w jego artykule pierwszym, gdzie m.in. można przeczytać: (...) *ustanawianie i używanie odznak lub mundurów wymaga pozwolenia władzy* (...). Dalsze artykuły, a przede wszystkim treść rozporządzenia wykonawczego Ministra Spraw Wewnętrznych z 15 listopada 1935 r. do rozporządzenia Prezydenta RP z 2 października 1935 r., szczegółowo opisują bieg administracyjnego postępowania w sprawie uzyskania wymaganego „pozwolenia władzy”.

Według regulacji listopadowej (paragraf 2) zgodę na ustanowienie i używanie odznaki lub munduru wydawać miał wojewoda właściwy terytorialnie (z wyłączeniem miasta stołecznego Warszawy, w którym zgodę wydawał Komisarz Rządu) przy zastrzeżeniu, że zasięg działalności organizacji ubiegającej się o pozwolenie na używania odznaki lub munduru nie przekraczał granicy jednego województwa. Decyzje w sprawie odznaki lub munduru dla organizacji, instytucji lub stowarzyszeń o zasięgu ponadwojewódzkim wydawał Minister Spraw Wewnętrznych. W przypadku wydania przez służby podległe wojewodzie zakazu używania odznaki lub munduru wnioskodawca mógł odwołać się od decyzji wojewody do Ministra Spraw Wewnętrznych.

Dla prowadzonych tu rozważań znaczenie ma definicja „odznaki”, która znajduje się w regulacji listopadowej²¹. Po lekturze odpowiedniego fragmentu rozporządzenia wykonawczego wydaje się, że lepiej intencje prawodawcy, wyrażone w definicji funkcjonalnej znaku, oddaje słowo „oznaka” niż „odznaka” użyta w analizowanym prawie.

¹⁸ APŁ, UWŁ, sygn. 129, k. 116.

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 26 V 1924 r. o ustanowieniu wzoru monet (DU 1924, nr 45, poz. 476.

²⁰ APŁ, UWŁ, sygn. 120, k. 19.

²¹ (...) *Odznakami są wszelkiego rodzaju: godła, barwy, chorągwie i inne znaki, mające na celu oznaczenie określonej organizacji lub innej instytucji, przynależności do takiej instytucji lub stanowiska w niej albo też odróżnienie lub wyróżnienie pewnego ugrupowania lub kategorii osób* (...) – Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 15 listopada 1935 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Spraw Wojskowych oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o wykonaniu dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 2 października 1935 r. o odznakach i mundurach..., paragraf 1, punkt 1.

Minister Spraw Wewnętrznych określił sposób przygotowania wniosku. Wojewoda otrzymać powinien od wnioskodawcy plik czterech dokumentów. Były to: 1. wywód na temat powodu i celu ustanowienia odznaki, 2. regulamin posługiwania się odznaką, 3. wykaz osób uprawnionych do posługiwania się odznaką i 4.

(...) dokładny wzór projektowanej odznaki (...), przedstawiony na rysunku we właściwych barwach, z podaniem wymiarów (...) i.t.p. w 3 egzemplarzach (...)²².

Analiza materiałów zgromadzonych w Urzędzie Wojewódzkim Łódzkim w sprawie odznak i mundurów świadczy, że wnioski w sprawie kierowane były do Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego z zachowaniem drogi służbowej, czyli za pośrednictwem starostw powiatowych. Starosta lub urzędnik starostwa skierowany do obsługi sprawy przygotowywał wstępną ocenę wniosku, a przede wszystkim formułował opinię na temat organizacji wnioskującej o zatwierdzenie znaków. Zgodnie z rozporządzeniem Prezydenta RP z 2 października 1935 r. zgodę na używanie sztandaru otrzymać mogła tylko organizacja *prawnie istniejąca*²³. Z tego też powodu w pismach przewodnich przygotowywanych w starostwach pojawiają się informacje o rejestracji organizacji, stowarzyszeń czy zrzeszeń²⁴. Władza administracyjna sprawdzała także przed wydaniem pozwolenia na posługiwanie się odznaką lub mundurami „stosunek” wnioskującego do państwa polskiego²⁵. W dokumentacji Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego są np. decyzje odmowne wydawane w sprawach sztandarów przygotowywanych przez aktywistów Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”²⁶. Wnioski źle przygotowane służby starostów zwracały nadawcy, a dobrze – po uzupełnieniu ich o swoje przemyślenia – kierowały do Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego.

POSTĘPOWANIE URZĘDOWE W SPRAWIE SZTANDARU

Procedurę urzędowego zatwierdzenia sztandaru Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza otwiera pismo Franciszka Piękniewskiego, Starszego Cechu Malarzy i Lakierników do Starostwa Powiatowego w Kaliszu datowane na 7 września 1936 r.²⁷ Starszy cech poinformował starostwo powiatowe o podjęciu przez cech prac nad sztandarem i o przygotowaniu jego projektu. Poprosił starostwo powiatowe o *zatwierdzenie niniejszych*

²² Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 15 listopada 1935 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Spraw Wojskowych oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o wykonaniu dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 2 października 1935 r. o odznakach i mundurach..., paragraf 3, punkt d.

²³ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 2 października 1935 r. o odznakach i mundurach, art. 1, pkt. 2.

²⁴ Np. w piśmie Kierownika Starostwa Powiatowego w Łasku w sprawie sztandaru Kasy Pogrzebowej pabianickich tkaczy czytamy: *Kasa Pogrzebowa przy Stowarzyszeniu Czeladzi Tkackich w Pabianicach została zarejestrowana w dniu 29 II 1928 r. Nr rej. 1789 – APŁ, UWŁ, sygn. 90, k. 31.*

²⁵ W piśmie w sprawie Pabianickiego Klubu Sportowego „Burza” wicestarosta napisał: *Pabianicki Klub Sportowy „Burza” jest organizacją lojalną w stosunku do Państwa Polskiego, bierze czynny udział w uroczystościach państwowych i ogólnospołecznych organizowanych na terenie miasta Pabianic i z tych względów zasługuje na udzielenie zezwolenia na posiadanie własnego sztandaru – APŁ, UWŁ, sygn. 120, k. 13.*

²⁶ APŁ, UWŁ, sygn. 120, k. 6-7.

²⁷ APŁ, UWŁ, sygn. 104, k. 43.

rysunków, czyli projektu sztandaru, dołączonego do podania. Pierwszy projekt sztandaru różnił się od wzoru, który znamy z dokumentacji zachowanej w Urzędzie Wojewódzkim Łódzkim. Zapewne wykonany został ołówkiem i nie był pokolorowany.

Z 10 września 1936 r. pochodzi odpowiedź Starostwa Powiatowego w Kaliszu, skierowana do Zarządu Cechu Malarzy i Lakierników w Kaliszu²⁸. Starosta Kaliski zwrócił uwagę na braki formalne wniosku, które spowodowały, że dokumentacja cofnięta została ze starostwa do wnioskodawcy. Wbrew bowiem obowiązującemu prawu – wzór odznaki złożony został w dwóch kopiach, choć prawo wymagało trzech. Ponadto zauważył, że projekt sztandaru nie został wykonany *w naturalnych barwach, w których przedmiot ma być sporządzony*. W tym punkcie starosta ściśle odwołał się do listopadowego rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych, wyliczającego dokumenty niezbędne do zainicjowania postępowania administracyjnego w sprawie odznaki. Wreszcie ostatnia uwaga starosty dotyczyła opłaty stemplowej, której wnioskodawca nie wniósł składając wniosek. Starosta przypomniał, że na wniosku nakleić trzeba znaczki o nominale 5 zł i kolejne znaczki – po 50 gr *od każdego załącznika*. Na uzupełnienie wniosku starosta wyznaczył mistrzom malarskim i lakierniczym termin. Upływał on 20 września 1936 r.

Wniosek Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza został poprawiony 17 września 1936 r. Korekta polegała na tym, że na pismo z 7 września 1936 r. zostały naklejone trzy znaczki opłaty stemplowej, każdy o wartości 2 zł, co łącznie czyniło 6 zł, czyli stanowiło wymaganą kwotę opłaty za czynności urzędowe związane z zatwierdzeniem odznaki (5 zł – za postępowanie, 1 zł – za dwa załączniki). O dacie uiszczenia należnej daniny świadczy adnotacja – *17/IX 1936* – na znaczkach opłaty stemplowej przekreślonych (skasowanych) dwoma liniami na krzyż. Do wniosku dodane zostały zapewne też 17 września dwa nowe załączniki graficzne²⁹ – *Plan lewej strony sztandaru Cechu Malarzy i Lakierników w Kaliszu* z godłem cechowym, a *de facto* miejskim Kalisza w formie „pieczęci” cechowej i *Projekt prawej strony sztandaru Cechu Malarzy i Lakierników w Kaliszu* ze stylizowanym orłem białym i napisami istotnymi dla cechu. Zwraca uwagę występująca w opisie swoboda terminologiczna. Wzór lewej strony sztandaru nazwany został „planem”, a prawej – „projektem”.

Wydaje się, że identyfikacja stron sztandaru Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza oparta została na tekście rozporządzenia Prezydenta RP z 13 grudnia 1927 r.³⁰ W grudniowej regulacji znajduje się opis m.in. wzorcowej chorągwi pułku piechoty, w którym dla wizerunku orła państwowego przewidziano prawą stronę chorągwi, tj. *na lewo od drzewca*. W specjalistycznej regulacji prawnej z 1937 r. precyzyjnie opisana została budowa prawidłowego sztandaru Wojska Polskiego³¹. Czytamy w niej, że orzeł państwowy umieszczony był na stronie prawej płata sztandaru, tj. *ze stanowiska patrzącego na lewo od drzewca*. Projekt (plan) sztandaru Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza, przedłożony do zaopiniowania Urzędowi Wojewódzkiemu Łódzkiemu, uznać należy za roboczy szkic odznaki, za wstępne założenie, pokazujące, z jakich elementów ikonograficznych i tekstów składać się będą obie strony przyszłego sztandaru. Lista braków, czy też niedoskonałości projektu, jest długa. Projektujący

²⁸ APL, UWŁ, sygn. 104, k. 43.

²⁹ APL, UWŁ, sygn. 104, k. 44-45.

³⁰ APL, UWŁ, sygn. 104, k. 42.

³¹ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 listopada 1937 r. o znakach wojska i marynarki wojennej (DU 1938, nr 5, poz. 32, s. 47-50).

nie określił wymiarów płata materiału, a także nie uwzględnił w szkicu drzewca ze zwieńczeniem (np. z grotem, orłem czy też symbolem cechowym), nie znamy także sposobu mocowania materiału do drzewca. Z powodu opisanej niedoskonałości projektu nie do końca jasny jest kierunek płatu sztandaru, a wnioskowanie w tej kwestii utrudnia to, że proporcje obu stron (prawej i lewej) w projekcie (planie) nie były jednakowe. Projekt lewej strony sztandaru wskazuje, że płat będzie kwadratem, a projekt prawej, że będzie prostokątem o dłuższym boku przytwierdzonym do drzewca.

21 września 1936 r. wniosek Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza w sprawie sztandaru przesłany został do Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego³². Stanisław Namysłowski, wicestarosta, w piśmie przewodnim przekazał władzom wojewódzkim podstawowe informacje na temat Cechu Malarzy i Lakierników. Poinformował, że zrzeszenie liczy 18 członków, wymienił osoby pełniące funkcje w zarządzie cechu (Franciszek Piękniewski – starszy cechu, Józef Ciesielski – podstarszy, Józef Zawilski – podstarszy, Jan Lustig – sekretarz i Stanisław Ast – skarbnik). Wszyscy wymienieni zostali pozytywnie zaopiniowani przez wicestarostę, co było w tym przypadku równoznaczne z poparciem wniosku o zatwierdzenie projektu sztandaru. Z pisma dowiadujemy się również, że Cech Malarzy i Lakierników zamierzał wykonać sztandar w ekspresowym tempie. Starosta poinformował, że cech przygotowuje uroczystość poświęcenia sztandaru na 4 października 1936 r.

STRONA PRAWA SZTANDARU

Na prawej stronie sztandaru, prostokątnej o nieokreślonych wymiarach, zabarwionej na czerwono, z zapewne dłuższym bokiem pionowym, umieszczone było wyobrażenie orła białego (srebrnego?), w białej (srebrnej?) koronie, przedstawionego w formie swobodnej wypowiedzi artystycznej o cechach właściwych zapewne dla kubizmu. Proste linie, załamujące się pod ostrymi kątami wyznaczają kształty tułowia orła, zarys skrzydeł i złożoną budowę orlego ogona. Upierzenie orła imitują także proste, załamujące się linie. Dolna część godła – od linii skrzydeł w dół – otoczona jest białą, ażurową konstrukcją – nośnikiem napisu – być może wzorowaną na tarczy amazonek, typowej dla większości polskich orłów wojskowych. Na przywołanej, ażurowej konstrukcji umieszczony została dewiza: *W JEDNOŚCI SIŁA*, która niekiedy występuje w symbolice cechów rzemieślniczych.

Orzeł biały ze sztandaru kaliskich malarzy i lakierników na wysokości piersi, poniżej rozwiniętych skrzydeł, flankowany jest przez dwie daty: 1850 i 1936. Bez pogłębionych studiów nad historią Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza przyjąć można, że pierwsza data wskazuje na rok powstania cechu, a druga – na moment, w którym cech otrzymał nowy sztandar, pozytywnie – jak zakładano – zaopiniowany przez wojewódzkie władze administracyjne w Łodzi.

Orła białego z projektu kaliskich malarzy i lakierników z 1936 r. analizować można na szerszym planie utworzonym ze wzorów polskiego godła państwowego, stylizowanych – jak wówczas mówiono – „podług” modernistycznych rozwiązań właściwych dla 1. połowy XX w. Dla porównania przywołać można trzy eksperymentalne rozwiązania plastyczne przygotowane w ramach międzywojennej dyskusji nad stylizacją Orła Białego.

W dyskusji prowadzonej przez wybitnych artystów polskich, którzy pracowali nad realizacją plastyczną Orła Białego, streszczonej w „Grafice Polskiej” z 1927 r., mocno wybrzmiał głos Wojciecha Jastrzębowskiego, twórcy interesującego orła z awersów

³² APL, UWŁ, sygn. 104, k. 42.

monet groszowych emisji z 1924 r. W 1934 r. Wojciech Jastrzębowski przygotował mniej znanego orła o kolistych skrzydłach, podobnych jak skrzydła orła na monetach groszowych z emisji 1924 r., na monetę o nominale 10 zł³³. W katalogach moneta z orłem Wojciecha Jastrzębowskiego z 1934 r. publikowana jest w grupie monet próbnych. Wojciech Jastrzębowski zwracał uwagę, że herb Rzeczypospolitej powinien odwoływać się do stylistyki artystycznej współczesnej godłu³⁴. Sekundował mu Tadeusz Gronowski, akcentując potrzebę powiązania herbu ze współczesną sztuką³⁵. W przywołanej publikacji z 1927 r. znajduje się interesujący rysunek orła, przygotowany przez Tadeusza Gronowskiego, który – jego zdaniem – był właśnie syntezą sztuki współczesnej i prostoty właściwej dla wzornictwa lat dwudziestych i trzydziestych XX w. Krytycznie na temat Orła Białego w wersjach z 1919 i 1927 r. wypowiadał się Stanisław Szukalski, który zakwestionował w ogóle naturalistyczne przedstawienia ptaka w godle Rzeczypospolitej³⁶ i – po eksperymentach z orłem w stylu „zakopiańskim”³⁷ – przygotował Toporła³⁸. Toporzeł – połączenie dwusiecznego topora o grubym toporzysku z orłem – miał stać się „nabrzmianem” (tj. godłem) nowej Polski.

Przedstawienie trzech wypowiedzi czołowych artystów polskich, zajmujących się poszukiwaniem formy dla Orła Białego, pokazuje, że malarze i lakiernicy z Kalisza swoim projektem orła z prawej strony cechowego sztandaru wpisali się w dyskusję artystów na temat herbu II Rzeczypospolitej. Przygotowali orła może niezbyt urodziwego, trudnego do zaakceptowania przez odbiorcę nawykłego do godła herbowych o kształtach bliskich realnym zwierzętom, roślinom czy różnym przedmiotom, ale jednak orła nawiązującego do rozwiązań właściwych dla wzornictwa okresu międzywojennego.

Poszukiwania formy orła ściśle odwołującej się do nowych tendencji artystycznych – typowe dla niektórych artystów polskich z 1. połowy XX w. – nie znalazło zrozumienia wśród „sfer miarodajnych” wówczas decydujących o symbolice państwowej. Politycy i urzędnicy ministerstw odpowiedzialnych za tworzenie nowej wersji herbu państwa polskiego preferowali początkowo wzór orła z 1831 r. (względnie orła z czasów stanisławowskich) o formie uwspółcześnionej, dostosowanej do estetyki

³³ J. Parchimowicz, *Monety Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939*, Szczecin 2010, s. 236-239.

³⁴ *W sferach miarodajnych panuje (...) nieuzasadniona opinia, że orzeł nasz winien posiadać cechy minionej epoki, ale przecież dzień dzisiejszy ma swoje prawa i wymogi i czas już najwyższy, aby współczesność stworzyła właściwe godło. Nie należy lękać się zmian, nie trzeba tamować dróg twórczej inicjatywy, bo te wysiłki i poszukiwania mogą jedynie pogłębić koncepcję i podnieść jej wartość, dając w rezultacie owoc dojrzałej pracy.* – Graficy o Orle Białym, „Grafika Polska” 1927, z. 3.

³⁵ *Orzeł nasz musi być godłem współczesności, musi nosić piętno epoki, być syntezą dzisiejszego życia, dążącego do prostoty* – Graficy o Orle Białym, „Grafika Polska” 1927, z. 3.

³⁶ *Godło państwa musi być heraldyczne w swej pierwotnej formie. Wypchany biały kogut w stylu naturalistycznym nie może być nabrzmianem Narodu* – S. Szukalski (Stach z Warty), *Zew dla młodzieży rodostłowińskiej*, „Krak” 1938-1939, nr 3.

³⁷ E. Kopicki, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych*, t. IX, *Kryteria i elementy klasyfikacji*, cz. 2 *Wyobrażenia heraldyczne na monetach*, Warszawa 1986, tabl. 1e, nr 1.27.j; W. Terlecki, *Ilustrowany katalog monet polskich 1916-1987*, Warszawa 1987, s. 144, nr P-30, P-31; *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1995, il. 205, nr VI 74; J. Parchimowicz, *Monety...*, s. 266-267, 270.

³⁸ M. Myśliński, *Toporzeł – nowy herb Polski projektu Stanisława Szukalskiego*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 2003, nr 23, s. 1-7; S. K. Kuczyński, *Jeszcze o znaku Toporła*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 2003, nr 23, s. 8-10.

1. połowy XX w. Następnie, po zamachu majowym, decydenci zaakceptowali orła będącego syntezą rozwiązań jagiellońskich i batoriańskich przedstawionego przez prof. Zygmunta Kamińskiego na początku 1927 r. Etapy poszukiwań realizacji plastycznej herbu Rzeczypospolitej na gruncie regulacji prawnych (choć ustanowione prawo nie kończyło dyskusji nad przyjętymi rozwiązaniami) wyznaczają: 1. ustawa z sierpnia 1919 r. i 2. rozporządzenie Prezydenta RP z grudnia 1927 r.

STRONA LEWA SZTANDARU

Na lewej stronie sztandaru, kwadratowej, o nieokreślonych wymiarach, zabarwionej na biało, umieszczona była powiększona, stworzona zapewne na potrzeby sztandaru, „pieczęć” cechowa o barwionych niektórych częściach wyobrażenia, przedstawiona w formie swobodnej wypowiedzi artystycznie o cechach właściwych zapewne dla kubizmu. O skojarzeniu motywu obrazowego z lewej strony sztandaru z „pieczęcią” w tym przypadku zdecydował dwie przesłanki: 1. okrągły kształt zdobienia i 2. napis (legenda) umieszczony w dwóch niepełnych, współśrodkowych kręgach. W pierwszym kręgu litery o dużym module (rozmiarach) układają się w tekst: *CECH MALARZY | w KALISZU*. W drugim kręgu (w jego górnej części) znalazło się uzupełnienie informacji na temat profilu zawodowego zrzeszenia. Uzupełnienie – *LAKIERNIKÓW* – zapisano literami o mniejszym module (rozmiarach). Napis z drugiego kręgu umieszczony został w taki sposób, że naturalnie uzupełniał zwrot: *CECH MALARZY*, tworząc pełną nazwę dysponenta „pieczęci” ze sztandaru.

Motywy dominującym na „pieczęci” cechowej ze sztandaru malarzy i lakierników jest godło miejskie Kalisza, czyli obronna budowla (fragment mur miejskiego, dwie wieże o spiczastych dachach) i postać miejskiego strażnika z mieczem przy pasie, rogiem przy ustach i maczugą zwisająca od nadgarstka w dół. Proste, ostro załamujące się linie wyznaczają kształty budowli miejskiej, ułożenie szat strażnika (szczególnie ich dolnych partii) i fryzurę strażnika³⁹. Symbolikę miejską otacza okrąg zabarwiony na żółto, na którym położone zostały trzy tarcze o ostro zakończonych podstawach z wyraźnie zaznaczonymi, zabarwionymi również na żółto liniami krawędziowymi. Pola trzech tarcz pokryte zostały błękitem. W trzech tarczach dostrzec należy symbolikę malarzy obecną na ich pieczęciach, na starych miniaturach przedstawiających malarzy przy pracy i w innych znakach wykorzystywanych przez cech malarzy⁴⁰.

Okrąg, który łączy trzy tarcze typowe dla symboliki cechu malarzy, nie występował na przedrobiorowych pieczęciach cechu malarzy i na starych miniaturach ukazujących malarzy przy pracy. Rozwiązanie zastosowane przez projektującego sztandar malarzy i lakierników z Kalisza występuje natomiast na późniejszym znaku cechu malarzy, który opublikowany został w 1949 r.⁴¹ W przywołanej, powojennej publikacji cech malarzy symbolizowały trzy tarcze w układzie dwie tarcze górą, a jedna dołem połączone okręgiem.

³⁹ Temat herbu miejskiego był żywo dyskutowany w Kaliszu w latach 1925-1927. Efektem tej dyskusji była nowa stylizacja herbu Kalisza, a także ważna publikacja na temat pieczęci i herbu Kalisza (K. Stefański, *Herb i pieczęcie m. Kalisza*, Kalisz 1927).

⁴⁰ Np. *Kodeks Baltazara Behema*, Kraków 1505; A. Chmiel, *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie od połowy XIV w. aż do XX w.*, Kraków 1922, s. 10; *Księga rzemiosła polskiego*, Włocławek 1949.

⁴¹ *Księga rzemiosła...*

Otwarte pozostaje pytanie, co oznaczać miał okrąg łączący trzy tarcze. Jeśli przyjmiemy, że tarcze malarzy były odpowiednikami palet malarskich (w średniowieczu palety były kwadratowe lub prostokątne) to, idąc krok dalej, zgodzimy się, że tarcze malarzy symbolizowały trzy podstawowe kolory – czerwony, niebieski, żółty – które, łączone w różnych proporcjach, pozwalały na uzyskanie dowolnych barw i odcieni. Być może okrąg w omawianym tu kontekście był odpowiednikiem koła barw z naniesionymi „punktami” wskazującymi na trzy barwy podstawowe.

ZAKOŃCZENIE

Dokumentacja dotycząca projektu sztandaru Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza z 1936 r. jest ciekawym przykładem praktycznej realizacji prawa o odznakach i mundurach z 1935 r. Organizacja istniejąca legalnie, zarejestrowana i „lojalna” wobec władz państwowych (w tym przypadku cech rzemieślniczy) w postępowaniu administracyjnym „w powiecie” i „w województwie” zabiegała o zalegalizowanie sztandaru – swojej odznaki organizacyjnej. Władza administracyjna Rzeczypospolitej – wojewoda właściwy terytorialnie – analizował treść znaku, badał biurokratyczną poprawność złożenia wniosku, liczył znaczki opłaty stemplowej i akceptował lub odrzucał wnioski. Wzór odznaki i munduru podlega „swobodnej ocenie urzędnika”.

Dla badaczy Orła Białego, herbu państwa polskiego, prawa strona sztandaru Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza dowodzi, że dyskusja na temat formy herbu Rzeczypospolitej, jego stylizacji „podług” modernistycznych rozwiązań, nie dotyczyła tylko elity polskich artystów z centrów kultury. Żywo interesowała malarzy na prowincji, w tym w Kaliszu. Przegląd sztandarów zaprojektowanych i wykonanych w okresie międzywojennym, szczególnie po grudniu 1927 r., wskazuje, że częściej projektujący sięgali po wzór orła określony w rozporządzeniu Prezydenta RP. Z tego też powodu wzory orłów odbiegające od stylizacji nadanej godłu państwowemu przez prof. Zygmunta Kamińskiego szczególnie intrygują.

W okresie międzywojenny herb państwa polskiego po raz ostatni był tematem tak wielkiego zainteresowania projektantów-plastyków. Był tematem, który twórczo wykorzystywano do różnych przedsięwzięć graficznych, artystycznych czy też propagandowych. Tworzono wzory polskiego orła daleko odbiegające od wzoru godła państwowego zdefiniowanego w regulacjach prawnych, ale – ponieważ zazwyczaj były to rozwiązania godnie promujące Orła Białego – władza krajowa godziła się na tego rodzaju propagowanie symboliki państwowej. Liczby wariantów Orła Białego z okresu międzywojennego – jak dotąd – nie udało się oszacować. Do zbioru orłów już posiadanych dziś dodaję niezwyklego orła malarzy i lakierników z Kalisza z 1936 r.

SZTANDAR CECHU MALARZY I LAKIERNIKÓW Z KALISZA.
PROJEKT Z 1936 ROKU W DOKUMENTACJI URZĘDU WOJEWÓDZKIEGO
ŁÓDZKIEGO

Słowa kluczowe: herb Polski, Orzeł Biały, Kalisz, Cech malarzy i lakierników, Sztandar cechowy

Uwarunkowania prawne z 1935 r. zdecydowały o tym, że mistrzowie Cechu Malarzy i Lakierników z Kalisza w 1936 r. przedstawili projekt sztandaru cechowego z prośbą o jego zatwierdzenie przez właściwą władzę administracyjną. Jest on ciekawy przede wszystkim z uwagi na formę dwóch wyobrażeń użytych do zbudowania przekazu ikonograficznego prawej i lewej strony odznaki, tj. polskiego orła państwowego i herbu Kalisza. Projektujący sztandar wykorzystał polskie godło państwowe do zbudowania prawej strony sztandaru, ale głęboko przetworzył historyczną formę Orła Białego, a inspiracją w tym zakresie był zapewne kubizm. Równie przetworzony został herb Kalisza ze sztandaru malarzy i lakierników. Projektujący prostymi i załamującymi się ostro liliami wykreślił mur miejski, wieże i strażnika, szczególnie jego ubranie. Stworzył herbu Kalisza obcy tradycyjnej formie heraldycznej, ale spójny z „kubistycznym” orłem z prawej strony sztandaru.

BANNER OF THE GUILD OF PAINTERS AND VARNISHER FROM KALISZ.
PROJECT FROM 1936 IN DOCUMENTATION OF THE ŁÓDŹ PROVINCE OFFICE

Keywords: the coat of arms of Poland, the White Eagle, Kalisz, the Guild of painters and varnishers, the guild Banner

Legal conditioning from 1935 decided, that masters of the Guild of Painters and varnishers from Kalisz in 1936 had described the project of the guild banner with the request for approving its by the competent authority administrative. It is interesting project mainly due to the form of two ideas used for building the iconographic transmission right of both the left hand of the badge, i.e. the Polish national eagle and the coat of arms of Kalisz. The designer of the flag used the Polish national emblem for building for the right side of the banner, but he processed the historical form of the Eagle of the White, and in this respect probably a cubism was an inspiration. Planes a coat of arms of Kalisz was processed from the banner of painters and varnishers. The designer with straight and collapsing sharply lilies deleted the municipal wall, towers and the guard, specially his dress. He created the coat of arms of Kalisz different to the heraldic traditional form, but cohesive from „cubist” with eagle on the right of banner.

Bibliografia

Źródła:

Archiwum Państwowe w Łodzi.

Urząd Wojewódzki Łódzki.

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Urząd Wojewódzki Poznański.

Dekret Prezydenta RP z 24 listopada 1937 r. o znakach wojska i marynarki wojennej. (1938), DzU, nr 5, poz. 32.

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 2 października 1935 r. o odznakach i mundurach. (1935), DzU, nr 75, poz. 455.

Rozporządzenie Ministra Skarbu z 26 maja 1924 r. o ustaleniu wzorów monet (1924), DzU nr 45, poz. 476.

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 15 listopada 1935 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Spraw Wojskowych oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o wykonaniu dekretu Prezydenta RP z 2 października 1935 r. o odznakach i mundurach (1935), DzU, nr 86, poz. 534.

Opracowania:

Adamczewski M. (2017), *Orzeł Biały, ale jaki? Poszukiwanie formy polskiego orła państwowego w okresie międzywojennym*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2017 (w druku).

Chmiel A. (1922), *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie od połowy XIV w. aż do XX w.* Kraków.

Graficy o Orle Polskim (1927). „Grafika Polska”, z. 3.

Haisig M. (1960), *Sfragistyka Kalisza*. [w:] *Osiemnaście wieków Kalisza* (Tom I). Poznań.

Kopicki E. (1986), *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych*, t. IX, *Kryteria i elementy klasyfikacji*, cz. 2 *Wyobrażenia heraldyczne na monetach*, Warszawa.

Księga rzemiosła polskiego (1949), Włocławek.

Kuczyński S. K. (2003), *Jeszcze o znaku Toporła*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, nr 23.

Kuczyński S. K. (Red.) (1995), *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego*. (1995). Warszawa.

Myśliński M. (2003). *Toporzeł – nowy herb Polski projektu Stanisława Szukalskiego*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, nr 23.

Parchimowicz, J. (2010), *Monety Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939*. Szczecin.

Ptak J. (2016), *Weksylologia polska*, Warszawa-Bellerive-sur-Allier.

Słownik języka polskiego (1988), T. III. Warszawa.

Słownik terminologiczny sztuk pięknych (1996), Warszawa.

Stefański K. (1927), *Herb i pieczęcie m. Kalisza*, Kalisz.

Szukalski, S. (1938-1939), *Zew do młodzieży rodostawiańskiej*, „KraK”, nr 3.

Terlecki, W. (1987), *Ilustrowany katalog monet polskich 1916-1987*, Warszawa.